

NELSONAS GUDMENAS

MENO KALBOS*

I. PERTVARKYTOJI TIKROVĖ

Menas nėra realaus pasaulio kopija. Vieno iš jų per akis¹.

1. Žymėjimas

Klausimas, ar paveikslas turi būti atvaizdas (a representation), yra kur kas mažiau reikšmingas, negu gali susidaryti išpūdis iš šiuolaikinių menininkų, kritikų bei propagandistų aršių batalijų. Tačiau vis dėlto vaizdavimo prigimtis turi būti ištirta, imantis bet kurio filosofinio simbolių funkcionavimo menuose ir už jų nagrinėjimo. Tai, kad vaizdavimas dažnai pasitaiko vienuose menuose (pvz., tapyboje) ir retai kituose (pvz., muzikoje), kelia grėsmę vieningos estetikos egzistavimui, o painiojimas klausimuose, kuo iliustratyvus vaizdavimas, kaip ženklinimo būdas, yra artimas žodinei raiškai ir kuo jis nuo jos skiriasi, taip pat, kita vertus, kuo jis artimas, tarkime, veido išraiškai, ir kuo nuo jos skiriasi, yra pragaištingas bet kuriai bendrai simbolių teorijai.

Naiviausia pažiūra į vaizdavimą gali būti nusakyta maždaug taip: „A vaizduoja B, jeigu ir tikrai jeigu A pakankamai panašus į B“ arba „A vaizduoja B tiek, kiek A panašus į B“. Šios pažiūros liekanos, vienaip ar kitaip modifikuotos, dar gyvuoja daugelyje rašinių apie vaizdavimą. Tačiau vargu ar įmanoma būtų sutalpinti daugiau klaidų į tokia trumpą formulę.

Kai kurios iš jų pakankamai akivaizdžios. Bet koks objektas labiausiai panašus pats į save, tačiau retai vaizduoja save; panašumas, skirtingai nuo vaizdavimo, yra refleksyvus santykis. Be to, skirtingai nuo vaizdavimo, panašumas yra simetrinis santykis: B panašus į A tiek, kiek A panašus į B, tačiau, nors paveikslas gali vaizduoti Velingtono hercogą, pats hercogas nevaizduoja paveikslo. Toliau, daugeliu atvejų nėra vienas iš poros labai panašių objektų nevaizduoja kito: nėra vienas iš automobilių nuo konvejerio linijos nėra kitų paveikslas; o atskiras žmogus

* Versta iš: *Goodman Nelson. Languages of Art.*—Indianapolis—New York, 1969. Išvertė A. Degutis.

¹ Sakoma, jog ši frazė yra kažkuriame straipsnyje apie Virdžiniją Vulf, tačiau aš nesuradau šio šaltinio.

paprastai nėra kito žmogaus, net dvynio atvaizdas. Paprastai kalbant, jokio laipsnio panašumas nėra pakankama vaizdavimo sąlyga <...>

Nelabai aišku, kaip šią formulę tikslinti. Apsiribodami mažu, galėtume prijungti sąlygą „Jeigu A yra paveikslas, tai...“ Žinoma, jei tuomet „paveikslą“ laikytume „atvaizdu“, negalėtume atsakyti į klausimą, kas yra atvaizdas. Tačiau net jeigu „paveikslą“ taikytume pakankamai plačiai — visiems paveikslams, formulė bus visiškai nepatenkinama kitais atžvilgiais. Konstelbio Malboro pilies paveikslas labiau panašus į bet kurį kitą paveikslą negu į pilį, ir vis dėlto jis vaizduoja pilį, o ne kitą paveikslą — net pačią tiksliausią kopiją. Pridurti reikalavimą, kad B neturi būti paveikslas, būtų beviltiškas ir bergėdžias žingsnis, kadangi paveikslas gali vaizduoti kitą, ir iš tikrųjų kiekvienas iš kadaise populiarių meno galerijų paveikslų vaizduoja daugelį kitų.

Yra nepaneigiama, jog tam, kad paveikslas vaizduotų objektą², jis turi būti jo simbolis, žymėti jį (stand for it), nurodyti jį (refer to it), ir kad joks panašumo laipsnis nėra pakankamas reikiamam nuorodos santykiui įtvirtinti. Panašumas nebūtinai nuorodai: beveik bet kas gali žymėti beveik bet ką. Objektą vaizduojantis paveikslas (kaip ir tekstas, kuris jį aprašo) jį nurodo ir konkrečiau — jį žymi³. Žymėjimas yra vaizdavimo šerdis ir jis nėra priklausomas nuo panašumo.

Jeigu santykis tarp paveikslo ir to, ką jis vaizduoja, tokiu būdu asimiliuojamas su santykiu tarp predikato ir to, kam jis taikomas, reikia išnagrinėti vaizdavimo, kaip specifinės žymėjimo rūšies, savybes. Kas bendra ir kas skiria iliustratyvų žymėjimą ir žodinių ar diagraminių žymėjimą? Panašus į tiesą atrodytų atsakymas, jog panašumas, nors ir nebūdamas pakankama vaizdavimo sąlyga, yra kaip tik tas momentas, kuris vaizdavimą skiria nuo kitų rūšių žymėjimo. Galbūt, jeigu A žymi B, tai A vaizduoja B kaip tik tokiu laipsniu, koku A panašus į B? Tačiau, mano manymu, net šis sušvelnintas ir nekaltai atrodantis mūsų pradinės formulės variantas byloja apie esminį vaizdavimo prigimties nesupratimą.

2. Imitavimas

„Norėdamas padaryti kuo tikslesnį paveikslą, stenkis kopijuoti objektą tokį, koks jis yra iš tikrųjų.“ Ši paprastutė instrukcija man nesuprantama — juk objektas priešais mane yra žmogus, atomų spiečius, ląstelių kompleksas, smuikininkas, draugas, kvailys ir daug daugiau. Jei nė viena iš jų nėra objektas toks, koks jis yra, kas dar galėtų juo būti? Jei objektas yra visa tai, kas jis yra, tai objektas nėra viena iš to, kas jis yra <...> Neįmanoma nukopijuoti iš karto visa, kuo objektas yra;

² „Objektą“ vartuju atžvilgiu bet ko, ką paveikslas vaizduoja — obuolį ar mūšį. Kalboje dėl atsitiktinumo objektas padaromas subjektu.

³ Tik antrame skyriuje žymėjimas bus atskirtas nuo kitų nuorodos rūšių.

juo daugiau tai pavyktų, juo mažiau to rezultatas būtų realistinis paveikslas.

Vadinasi, tai, ką reikia kopijuoti, atrodytų yra vienas iš šių aspektų, vienas iš objekto buvimo ar pasirodymo būdų. Bet, žinoma, ne bet kuris iš jų pasirinktas atsitiktinai — pvz., ne Velingtono hercogas, koks jis atrodo girtam per lietaus lašą. Greičiausiai, tai busià tai, kaip objektas atrodo normaliai akiai tinkamu atstumu ir kampu, esant geram apšvietimui, be pagalbinių įrankių, be išankstinio palankaus ar priešiško nusistatymo ar intereso, nepalytėtas mąstymo ar interpretacijos. Trumpai kalbant, objektas turi būti kopijuojamas ar matomas steriliai laisvu ir nekaltu žvilgsniu.

Bet, kaip tvirtina E. Gombričas (Gombrich), bėda ta, kad nėra nekalto žvilgsnio⁴. Akis imasi darbo, jau nustojusi savo nekaltybės, apsisėta savo pačios praeities, taip pat senų bei naujų ausies, nosies, liežuvio, pirštų, širdies bei proto nepastebimų insinuacijų. Ji funkcionuoja ne kaip savarankiškas ir atskiras įrankis, bet kaip pareigingas sudėtingo ir kaprizingo organizmo narys. Ne tik tai, kaip, bet ir kas matoma, reguliuoja poreikis ir prietaras. Ji atrenka, atmeta, organizuoja, skiria, jungia, klasifikuoja, analizuoja, konstruoja. Ji ne tiek veidrodžiškai atspindi, kiek ima ir daro; o tai, ką ji ima ir daro, ji mato ne kaip kažką nuoga, ne kažką be savybių, bet kaip daiktus, maistą, žmones, priešus, žvaigždes, ginklus. Niekas nėra matoma nuogai arba kaip nuoga.

Nekalto žvilgsnio ir absoliučios duotybės mitai yra nuodėmingi bendrininkai. Abu jie kyla iš idėjos, jog pažinimas — tai žalios jutimų medžiagos perdirbimas ir jog ši žalia medžiaga — tai kažkas, kas yra atrandamas pasitelkus gryninimo ritualus ar metodinę dezinterpretaciją. Tačiau jutimas ir interpretacija yra ne atskiros, o iš esmės viena kitą sąlygojančios operacijos. Čia nesunku perfrazuoti I. Kanto frazę: nekaltas žvilgsnis aklas, o nesuteptas protas — tuščias. Dar daugiau, tai, kas buvo paimta iš jutimų, ir tai, kas su tuo padaryta, negali būti atskirta galutiniame produkte. Neįmanoma surasti turinio, lukštenant komentarų sluoksnius⁵.

Ir vis dėlto menininkas dažnai visai pagrįstai siekia žvilgsnio nekaltumo. Tokios pastangos kartais gelbsti jį nuo nusibodusių kasdieninio mąstymo stereotipų, suteikdamos žvilgsniui šviežumo. Priešingos pastangos — suteikti visišką laisvę subjektyviam suvokimui — taip pat gali būti stimuliuojančios, ir dėl tos pačios priežasties. Tačiau ir neutraliausias, ir subjektyviausias žvilgsnis yra tik skirtingo rafinuotumo būdai. Ir steriliausias, ir labiausiai paveiktas žvilgsnis, panašiai kaip rimtas portretas

⁴ Art and Illusion.— N. Y., 1960, p. 297—298 ir kitur. Bendrais regėjimo reliatyvumo klausimais žr. taip pat Gregory R. L. Eye and Brain.— N. Y., 1966; Segall M. H., Campbell D., Herskovits M. J. The Influence of Culture on Visual Perception.— Indianapolis, N. Y., 1966.

⁵ Epistemologinio pirmumo bei absoliučios duotybės sąvokų tuštumo įrodymai pateikti mano knygoje „Structure of Appearance“ (Indianapolis, N. Y., 1966, p. 132—145) bei straipsnyje „Sense and Certainty“ (Philos. Review, v. 61 (1952), p. 160—167).

ir sarkastinė karikatūra, skiriasi ne tuo, *kiek* juose yra interpretacijos, bet *kokia* ji yra.

Taigi kopijavimo modeliu pagrįsta vaizdavimo teorija dėl savo nesugebėjimo apibrėžti tai, kas kopijuojama, iš pat pradžios tūpčioja vietoje. Kas kopijuojama, nėra nei objektas pats savaime, nei visa tai, kas jis yra, nei tai, kaip jis atrodo nesubjektyviam žvilgsniui. Dar daugiau, kažkas nevykusio yra pačioje objekto pasireiškimo būdų ar aspektų kopijavimo sampratoje. Juk aspektas nėra tik objektas—matomas iš—tam—tikro—nuotolio—ir—tam—tikru—kampu—esant—tam—tikram—apšvietimui; tai objektas, kokį jį regime ar suvokiame, objekto variantas ar konstrukcija. Vaizduodami objektą, nekopijuojame šios konstrukcijos ar interpretacijos — *kuriame* ją.

Kitaip sakant, niekas nėra vaizduojama nei be savybių, nei su visomis savybėmis. Paveikslas niekuomet nevaizduoja vien *x*, bet greičiau vaizduoja *x kaip* žmogų arba vaizduoja *x esant* kalną, arba vaizduoja *faktą, kad x yra* agurotis. Sunku suvokti, ką reikėtų kopijuoti faktą, jeigu net egzistuoūt tokie dalykai, kaip faktai; paprašyti mane nukopijuoti *x kaip* tokį—ir—tokį yra šiek tiek panašu į tai, kaip paprašyti mane parduoti kažką kaip dovaną; o kalbėti apie kopijavimą kažko kaip žmogaus yra gryna nesąmonė. Toliau visa tai reikės nuodugniau išnagrinėti, tačiau mums jau nebereikia daugiau aiškintis, kad vaizdavimas toli gražu nėra imitavimas.

<...>

5. Fikcijos

Kol kas nagrinėjau tik atskiro asmens, atskiros grupės, atskiro daikto ar scenos vaizdavimą, tačiau paveikslas, kaip ir predikatas, gali distributyviai žymėti tam tikros klasės narius. Vaizdelis prie apibrėžimo žodyne dažnai yra kaip tik toks atvaizdavimas, žymintis ne kažkurį atskirą erelį, tarkime, ar kolektyviai erelių klasę, bet distributyviai apskritai erelius.

Dar kitokie atvaizdai nežymi nei vienetiniu, nei distributyviu būdu. Ką, pavyzdžiui, vaizduoja Pikviko ar vienaragio paveikslai? Jie nieko nevaizduoja; tai atvaizdai, kurių žymėjimas yra lygus nuliui. Tačiau kaip galima sakyti, kad paveikslas vaizduoja Pikviką ar vienaragį, ir kartu teigti, kad jis nieko nevaizduoja? Kadangi neegzistuoja nei Pikvikas, nei vienaragis, tai ir Pikviko, ir vienaragio paveikslas vaizduoja tą patį. Bet juk būti Pikviko paveikslu ir būti vienaragio paveikslu nėra vienas ir tas pat.

Elementaru čia yra tai, kad visai panašiai kaip baldai nesunkiai skirstomi į suolus, kėdes, stalus ir t. t., taip ir dauguma paveikslų nesunkiai skirstomi į Pikviko, Pegaso, vienaragio ir t. t. paveikslus, be jokios nuorodos į kažkokį vaizduojamąjį objektą. Čia mus klaidina tai, kad fra-

zės, kaip antai: „kažko paveikslas“ bei „atvaizdavimas“, atrodo kaip normalūs dviviečiai predikatai, kaip jie kartais ir gali būti suprantami. Tačiau frazės „Pikviko paveikslas“ bei „vaizduoja vienaragį“ geriau laikyti neskaidomais vienviečiais predikatais, arba klasių terminais, kaip ir „suolą“ bei „stalą“. Neįmanoma prasiskverbti į kurio nors iš jų vidinę sandarą bei kvantifikuoti jų dalis, t. y. iš fakto, jog P yra vienaragio paveikslas ar vaizduoja vienaragį, daryti išvadas, kad egzistuoja kažkas, ką vaizduoja P. Be to, Pikviko paveikslas yra žmogaus paveikslas, nors ir neegzistuoja žmogus, kurį jis vaizduoja. Taigi pasakymas, kad paveikslas vaizduoja tą—ir—tą, yra iš esmės dviprasmiškas: vienu atveju reiškia tai, ką paveikslas žymi, o kitu — koks tai paveikslas. Paimamos galima iš dalies išvengti, jei pastaruoju atveju kalbėsime apie „Pikviką—vaizduojantį—paveikslą“, ar „vienaragį—vaizduojantį—paveikslą“ ar „žmogų—vaizduojantį—paveikslą“, arba trumpai — kalbėsime apie „Pikviko—paveikslą“, ar „vienaragio—paveikslą“, ar „žmogaus—paveikslą“*. Savaimė suprantama paveikslas negali, kalbant nedviprasmiškai, vaizduoti ir Pikviką, ir nieką. Tačiau paveikslas gali būti tam tikros rūšies — Pikviko—paveikslu ar žmogaus—paveikslu, nieko nevaizduodamas <...>

Anksčiau sakiau, kad žymėjimas yra būtina vaizdavimo sąlyga, tačiau po to susidūriau su atvaizdais, kurie nieko nežymi. Tačiau aiškinimas dabar akivaizdus. Kad paveikslas vaizduotų žmogų, jis turi jį žymėti, tačiau jis neturi ko nors žymėti tam, kad būtų žmogaus—paveikslas. Tarp kita ko, kopijavimo modeliu pagrįsta vaizdavimo teorija čia vėl susilaukia priekaištų; juk kai atvaizdas nieko nevaizduoja, negali būti ir kalbos apie jo panašumą į tai, ką jis vaizduoja.

Tokie pavyzdžiai, kaip Pikviko—paveikslas bei vienaragio—paveikslas, gali įpiršti mintį, kad vaizdavimas su nuliniu žymėjimu yra palyginti retas dalykas. Visiškai priešingai, paveikslų pasaulyje knibždėte knibžda anoniminių fiktyvių asmenų, vietovių bei daiktų. Žmogus Rembranto „Peizaže su medžiotoju“ tikriausiai nėra joks tikras, realiai gyvenęs žmogus: jis yra žmogus tik Rembranto graviūroje. Kitaip sakant, graviūra nevaizduoja jokio žmogaus, o yra tik žmogaus paveikslas, konkrečiau — žmogaus—Rembranto—„peizaže—su—medžiotoju“—paveikslas. Ir net jeigu čia būtų pavaizduotas realus žmogus, jo tapatumas turėtų tiek pat mažai reikšmės, kaip ir dailininko kraujo grupė. Toliau, žinios, kurios reikalingos nustatyti, kas yra paveiksle žymima (jei iš viso žymima), ne visuomet prieinamos. Pavyzdžiui, galime nesugebėti atskirti, ar duotasis atvaizdas distributyvus, kaip erelio paveiksliukas žodyne, ar fiktyvus — kaip Pikvikas—paveikslas. Bet ten, kur negalime nustatyti, ar paveikslas ką nors žymi ar ne, galime elgtis tik taip, lyg jis nežymėtų, t. y. tik kelti klausimą, kokios rūšies paveikslas jis yra. Vadinasi, ne-

* Lietuvių kalboje vietoj brūkšnelių galima būtų vartoti sudurtinius žodžius, pvz., žmogpaveikslis, tačiau ne visur taip pakeisti įmanoma (*Vert. pastaba*).

apibrėžto žymėjimo atvejai traktuojami taip pat, kaip nulinio žymėjimo atvejai.

Tačiau ne tik ten, kur žymėjimas yra lygus nuliui ar neapibrėžtas, turi būti svarstoma paveikslo klasifikacija. Juk paveikslo žymėjimas lemia jo rūšį ne labiau, negu paveikslo rūšis lemia žymėjimą. Ne kiekvienas žmogaus—paveikslas vaizduoja žmogų, ir atvirkščiai, ne kiekvienas žmogų vaizduojantis paveikslas yra žmogaus—paveikslas. O skirtumas tarp buvimo žmogaus—paveikslu ir nebuvimo juo yra skirtumas tarp žmogų žyminčių paveikslų—tų, kurie vaizduoja, ir tų paveikslų, kurie nevaizduoja jo kaip žmogaus.

6. Vaizdavimas — kaip

Pašakymas „vaizduoja.. kaip“ turi dvi visai skirtingas vartosenas. Pasakyti, kad paveikslas vaizduoja Velingtono hercogą kaip vaiką, ar jį kaip suaugusį, ar kaip nugalėtoją prie Vaterlo, dažnai reiškia tik tai, kad paveikslas vaizduoja hercogą tam tikru laiku ar laikotarpiu — kad jis žymi tam tikrą (ilgą ar trumpą, nuoseklią ar nenutrūkstamą) jo laiko dalį ar laiko „pjūvį“. Čia „kaip“, jungdamasis su *daiktavardžiu* „Velingtono hercogas“, sudaro viso individo laiko dalies aprašą <...> Toks aprašas visuomet gali būti pakeistas kitu, pvz., „jaunasis Velingtono hercogas“ ar „Velingtono hercogas po pergalės prie Vaterlo“. Taigi, šie atvejai nesudaro sunkumų; teigiama tik tai, kad paveikslas vaizduoja šitaip aprašytą objektą.

Yra kitas vartojimo atvejis, kai sakoma, jog tam tikras paveikslas vaizduoja Vinstoną Čerčilį kaip kūdikį [ar kūdikiu], kur paveikslas vaizduoja ne Čerčilį kūdikį, bet greičiau vaizduoja suaugusį Čerčilį kaip kūdikį [ar kūdikiu]. Šiuo, kaip ir tuo atveju, kai sakoma, jog kiti paveiks-lai vaizduoja suaugusį Čerčilį kaip suaugusį, „kaip“ [arba daiktavardžio įnagininkas*] jungiamas su *veiksmazodžiu* ir jį modifikuoja. Čia turime tikrus *vaizdavimo — kaip* atvejus. Šitoks vaizdavimas — kaip dabar turi būti atskirtas nuo vaizdavimo, taip pat turi būti surasti jų bendri bruožai.

Žmogų vaizduojantis paveikslas jį žymi; paveikslas, vaizduojantis fiktyvų žmogų, yra žmogaus—paveikslas, o paveikslas, vaizduojantis žmogų kaip žmogų, yra jį žymintis žmogaus—paveikslas. Taigi pirmasis atvejis yra susijęs tik su tuo, ką paveikslas žymi, antrasis tik su tuo, kokios rūšies tas paveikslas, o trečiasis — susijęs ir su žymėjimu, ir su klasifikacija <...>

Kasdieninėje vartosenoje dažnai nekreipiama dėmesio į skirtumą tarp vaizdavimo ir vaizdavimo — kaip. Jau buvo nurodyti atvejai, kai, sakydami, jog paveikslas vaizduoja tokį—ir—tokį, turime galvoje ne tai, kad jis tą tokį—ir—tokį žymi, bet tai, kad jis yra tokio—ir—tokio — paveiks-

* Lietuvių kalboje (Vert.).

las. Kitais atvejais galime turėti galvoje abu variantus. Jei aš jums sakau, kad turiu juodo žirgo paveikslą, o po to parodau fotonuotrauką, kurioje jis matyti kaip mažas šviesus taškelis tolumoje, jūs vargu ar galėtumėte mane apkaltinti sumelavus, bet jūs greičiausiai pasijustumėte suklaidintas. Žinoma, jūs manėte, jog aš turiu galvoje juodo žirgo, koks jis iš tikrųjų yra, paveikslą, ir todėl tikėjotės, kad paveikslas ne tik žymi tą žirgą, bet ir iš tikrųjų yra juodo—žirgo—paveikslas. Galimas daiktas, pasakymas, jog paveikslas vaizduoja juodą žirgą, kitais atvejais gali reikšti, jog jis vaizduoja žirgą kaip juodą (t. y. kad jis yra juodo—daikto—paveikslas, žymintis žirgą) arba jog jis vaizduoja tą juodą daiktą kaip žirgą (t. y. kad jis yra žirgo—paveikslas, žymintis juodą jį daiktą).

Kasdieninio vartojimo dviprasmybės čia nesibaigia. Pasakyti, kad suaugęs Čerčilis vaizduojamas kaip kūdikis (ar kaip suaugęs),—tai pasakyti, kad tas paveikslas yra kūdikio—paveikslas (ar suaugusio—paveikslas). Tačiau pasakymas, kad Pikvikas vaizduojamas kaip klounas (ar kaip Don Kichotas), negali reikšti, kad paveikslas yra klouno—paveikslas (ar Don Kichoto—paveikslas), vaizduojantis Pikviką; juk joks Pikvikas neegzistuoja. Greičiau turima galvoje tai, kad paveikslas priklauso tam tikrai gana siaurai paveikslų klasei, kuri gali būti apibūdinta kaip Pikviko—kaip—klouno—paveikslų klasė (ar Pikviko—kaip—Don Kichoto—paveikslai).

Skirtumus, kurie užgožiami neformalioje kalboje, turime rūpestingai nubrėžti, siekdami mūsų tikslų. Būdamas monadinės klasifikacijos dalykas, vaizdavimas—kaip radikaliai skiriasi nuo diadinio žymimojo vaizdavimo. Jeigu paveikslas vaizduoja *k* kaip tokį—ir—tokį (ar tuo—ir—tuo), tai jis žymi *k* ir yra tokio—ir—tokio—paveikslas. Jeigu *k* tapatus *h*, paveikslas taip pat žymi ir vaizduoja *h*. O jeigu *k* yra toks—ir—toks, paveikslas taip pat vaizduoja tokį—ir—tokį (arba tą—ir—tą), bet nebūtinai kaip tokį—ir—tokį (arba tą—ir—tą). Vaizduoti pirmąjį Velingtono hercogą yra tas pat, kas vaizduoti karį, bet nebūtinai vaizduoti jį kaip karį, kadangi kai kurie jo paveikslai yra civilio—paveikslai.

Taigi atvaizdai yra paveikslai, funkcionuojantys panašiai kaip aprašai⁶. Lygiai taip pat, kaip objektai klasifikuojami įvairių žodinių žymeklių (label) priemonėmis, objektai klasifikuojami įvairiais vaizdiniais žymekliais. O patys žymekliai, žodiniai ar vaizdiniai, savo ruožtu klasifikuojami žymeklių — žodinių ar vaizdinių — priemonėmis. Objektai klasifikuojami su „suolo“, „stalo“ ir t. t. pagalba ir taip pat su juos vaizduojančių paveikslų pagalba. Aprašai klasifikuojami su „suolo—aprašo“, „kentauro—aprašo“, „Cicerono—aprašo“ ir t. t. pagalba, o paveikslai su „suolo—paveikslo“, „Pikviko—paveikslo“ ir t. t. pagalba. Žymeklių žymėjimas nepriklauso nuo to, kieno žymekliai jie yra. Vieni, kaip „vie-

⁶ Skaitytojas jau bus pastebėjęs, kad „aprašas“ šiame tekste nėra vien tai, kas logikoje vadinama apibrėžtaisiais aprašais (definite descriptions), bet taikomos visiems predikatams, pradedant tikriniais vardais, baigiant išreitiniais tekste, nepriklausomai nuo to, ar jie vienetiniai, distributyvūs ar nuliniai žymėjimai.

naragis", niekam netinka; taip pat, kaip jau nurodėme, ne visi karių paveikslai yra karių—paveikslai. Taigi paveikslas, kaip ir bet koks kitas žymeklis, visuomet gali kelti du klausimus: ką jis vaizduoja (ar aprašo) ir kokios rūšies atvaizdas (ar aprašas) jis yra. Pirmasis klausimas reiškia — kuriems objektams jis, kaip žymeklis, taikomas, jei apskritai taikomas; antrasis — kuris iš tam tikrų žymeklių jam taikomas. Vaizduodamas paveikslas nurodo tam tikrą objektų klasę, kartu priklausydamas tam tikrai paveikslų klasei ar klasėms⁷.

7. Išradingumas

Nors vaizdavimas yra greičiau objektų klasifikavimas negu jų imitavimas, greičiau jų apibūdinimas negu kopijavimas, jis nėra pasyvus perteikimas. Objektas nesėdi lyg nuolankus modelis su savo aiškiais atskirtais atributais, pateiktas mums žavėtis bei vaizduoti. Jis yra vienas iš begalės objektų ir gali būti įtraukiamas į bet kurią jų aibę; ir kiekvieną tokią aibę atitinka objekto atributas. Laikyti, kad visos klasifikacijos vienodai geros, reiškia atsisakyti bet kokios klasifikacijos. Klasifikacija implikuoja pasirinkimą, o taikydami žymeklį (vaizdinį, žodinį ir t. t.), ne tik pavadiname, bet ir *atfiekame* klasifikavimą. „Natūralios“ rūšys yra paprasčiausiai tos, kurias esame įpratę žymėti (label) žymekliais bei skirti pačiais žymekliais. Dar daugiau, pats objektas nėra užbaigtas, bet gaunamas interpretuojant pasaulį. Paveikslo kūrimas paprastai dalyvauja to, kas vaizduojama, kūrime. Objektas bei jo aspektai priklauso nuo organizavimo, o visi žymekliai yra organizavimo priemonės.

Taigi vaizdavimas ir aprašymas apima organizavimą ir yra jo sudėdamosios dalys. Žymeklis gretinamas su objektais, kuriems jis taikomas, taip pat su kitais vienokios ar kitokios rūšies žymekliais, kadangi netiesiogiai jis susieja savo nuorodas su šiais žymekliais bei jų nuorodomis ir t. t. Ne visi šie gretinimai yra vienodos reikšmės; jų svarba priklauso nuo jų tiesiogenumo, atitinkamų klasifikacijų specifiškumo bei nuo šių klasifikacijų ir žymėjimų išgalėjimo laipsnio. Tačiau visi šie vaizdavimo ar aprašymo būdai, priklausomai nuo to, kaip jie klasifikuoja bei yra klasifikuojami, gali kurti arba žymėti ryšius, analizuoti objektus bei organizuoti pasaulį.

Vaizdavimas ar aprašymas yra vykęs, efektyvus, vaizdingas, subtilus, intriguojantis, jei menininkas ar rašytojas užčiuopia šviežius bei reikšmingus santykius ir suranda priemonių jiems išryškinti. Kalbėjimas apie žinomus objektus ar jų vaizdavimas, grupuojantis juos į standartines aibes gerai žinomais žymekliais; kad ir būdamas įprastas, kartais gali būti

⁷ Paveikslas žymi ne klasę, bet vieną ar keletą tos klasės narių. Žinoma, paveikslas priklauso nesuskaičiuojamai aibei klasių, tačiau tik kai kurios iš jų (pvz., keturkampio-paveikslų klasė, Čerčilio-paveikslų klasė), o ne kitos (pvz., keturkampiškių paveikslų klasė, ar klasė paveikslų, priklausančių Čerčiliui) turi kažką bendro su tuo, ką paveikslas vaizduoja-kaip.

naudingas. Naujų ar seniai žinomų elementų ar klasių žymėjimas naujos rūšies žymekliais ar naujomis senų žymeklių kombinacijomis gali sukurti naują perspektyvą. Gombričas pabrėžia Konsteblio metaforą: „Tapyba tai mokslas <...> kur paveikslai yra tik eksperimentai“. Kai menininkas nori atskleisti naujus objektus bei ryšius, vaizduodamas turi naudotis senomis konvencijomis. Jeigu jo paveikslas tik su išlygomis laikomas žyminčiu įprastą kasdieninio pasaulio „apstatymą“ arba jeigu jis tik su išlygomis prašosi priskiriamas prie normalių paveikslų rūšies, jis galbūt atskleidžia lig tol nepastebėtus panašumus bei skirtingumus, kuria neįprastas asociacijas, tam tikru laipsniu pertvarkydamas mūsų pasaulį. O jeigu paveikslo idėja ne tik sėkmingai įgyvendinta, bet ir taikliai pagauta, jeigu vaizdavimo pertvarkymai, kuriuos jis tiesiogiai ar netiesiogiai atlieka, yra įdomūs ir svarbūs, paveikslas — panašiai kaip lemiamas eksperimentas moksle — daro tikrą įnašą į pažintinį bagažą. Pasakojama, jog į nusiskundimą, kad Pikaso tapytas Gertrūdos Štain portretas į ją nepanašus, dailininkas atsakęs: „Nesvarbu, jis bus panašus“.

Reziumė — efektyvus vaizdavimas bei aprašymas reikalauja išradinumo. Tai kūrybiniai procesai. Jie veikia vienas kitą, jie taip pat formuoja, jungia bei skiria objektus. Posakis, jog gamta imituoja meną, yra nepakankamai drąsus. Gamta yra meno ir kalbos produktas.

8. Realizmas

Visa tai dar neatsako į mažiau svarbų klausimą, būtent: kame glūdi vaizdavimo realizmas? Be abejo, ne panašume į tikrovę, jei turėsime galvoje, kas anksčiau pasakyta. Tačiau faktiškai tarpusavyje lyginame atvaizdus jų realizmo, natūralizmo ar adekvatumo aspektu. Jeigu panašumas čia nėra kriterijus, tai kas yra kriterijus?

Paplitęs atsakymas yra tas, kad adekvatumo kriterijus yra apgaulė, kad paveikslas yra realistinis kaip tik tiek, kiek jis yra vykusi iliuzija, verčianti žiūrovą manyti, kad jis yra tai, arba turi savybes to, ką jis vaizduoja. Kitaip sakant, siūlomas realizmo matas yra tikimybė painioti atvaizdą su tuo, kas vaizduojama. Tai žingsnis į priekį, palyginti su kopijavimo modeliu pagrįsta teorija, nes čia svarbu ne tai, ar tiksliai paveikslas dubliuoja objektą, bet koku laipsniu paveikslas ir objektas (kiekvienam atitinkamomis stebėjimo sąlygomis) duoda pagrindą vienoms ir toms pačioms reakcijoms bei lūkesčiams. Be to, ši teorija nežlunga dėl to, kad ir fiktyvūs atvaizdai skiriasi realizmo laipsniu; juk net jeigu ir nėra jokių kentaurų, realistinį kentauro paveikslą galiu palaikyti kentauro.

Ir vis dėlto čia yra sunkumų. Tas, kas apgauna, priklauso nuo to, kas stebima, o kas stebima, priklauso nuo (kinta priklausomai nuo) poreikių bei įpročių. Jeigu supainiojimo tikimybė lygi 1, nebeturime vaizdavimo — turime tapatybę. Dar daugiau, ši tikimybė retai pakyla bent kiek

aukščiau nulio net žiūrint į apgaulingiausią paveikslą normaliomis galerijos sąlygomis. Juk paveikslo matymas kaip paveikslo užkerta kelia jo painiojimui su kuo nors kitu; o tam tikros stebėjimo sąlygos (pvz., irėminimas, pastovus fonas ir t. t.) sudarytos taip, kad užkirstų kelią apgaulei. Apgaulei reikia tokių triukų, kaip sugestyvus kontekstas ar perspektyva, atribojanti rėmą bei foną. Apgaule tokiomis nestandartinėmis sąlygomis nėra joks realizmo kriterijus; juk sukūrus gerą inscenizaciją, net pats nerealistiškiausias paveikslas gali suklaidinti. Apgaule laikytina ne tiek realizmo metu, kiek iliuzionistinės išmonės požymiu ir yra visiškai netipiškas atvejis. Žvelgdamas į patį realistiškiausią paveikslą, retai tariusi galis tikrąja tų žodžių prasme kažką pasiekti tolumoje, perpjauti pomidorą ar mušti būgną. Šiuos vaizdinius aš greičiau pažįstu kaip vaizduojamųjų objektų bei savybių ženklus, kurie veikia akimirksniu ir nedviprasmiškai, nesusiplakdami su tuo, ką jie žymi. Žinoma, kai kartais apsigauname, pavyzdžiui, žvelgdami į nutapytą freskos langą, iš tikrųjų galime pavadinti paveikslą realistiniu, tačiau tokie atvejai nėra pagrindas normaliam paveikslų grupavimui pagal jų bendrą realistiškumo laipsnį.

Šios rūšies argumentais pagrįsti siūlymai realistiškiausiu laikyti tokį paveikslą, kuris teikia daugiausia svarbios informacijos. Tačiau ši hipotezė gali būti tuoj pat besąlygiškai paneigta. Paimkime realistinį paveikslą, nutapytą įprasta perspektyva bei normaliomis spalvomis, ir kitą paveikslą, visiškai tokį, kaip pirmąjį, išskyrus tai, kad jame apversta perspektyva, o kiekviena spalva pakeista jos papildomąja spalva. Atitinkamai interpretuotas antrasis paveikslas teikia lygiai tiek pat informacijos, kaip ir pirmasis. Galimas bet koks skaičius kitokių drastiškų, bet informaciją išlaikančių transformacijų. Aišku, kad realistiniai ir nerealistiniai paveiksai gali būti vienodai informatyvūs; informacijos kiekis nėra joks realizmo kriterijus.

Kol kas mums nereikėjo realizmo atskirti nuo adekvatumo. Anksčiau išnagrinėti kriterijai buvo vienodai nepakankami ir vienam, ir kitam. Tačiau negalime ir toliau jų neskirti. Du paveiksai, kuriuos ką tik apibūdinome, yra vienodai taisyklingi, vienodai tiksliai perteikia tai, ką jie vaizduoja, teikia tą pačią ir todėl vienodai teisingą informaciją, tačiau jie nėra vienodai realistiški. Paveikslui būti adekvačiam paprasčiausiai reiškia, kad vaizduojamasis objektas turi tų savybių, kurias paveikslas jam faktiškai priskiria. Tačiau šitoks adekvatumas, taisyklingumas ar tiesa nėra pakankama realizmo ar nemetaforiškumo sąlyga.

Budrus absoliutistas bandys įrodyti, kad antrajam paveikslui suprasti, priešingai negu pirmajam, reikia rakto. Tačiau skirtumas greičiau yra tas, kad raktas pirmajam jau yra po ranka. Norėdami tinkamai suprasti antrąjį paveikslą, turime surasti interpretacijos taisykles ir sąmoningai jas pritaikyti. Pirmojo interpretacija vyksta vos ne automatiškai; praktikos dėka simboliai čia yra tapę tokiais permatomais, kad nejaučiame jokių pastangų, jokių alternatyvų ar apskritai kokio nors interpretacijos

veiksmo⁸. Kaip tik čia, mano manymu, yra realizmo kriterijus: ne informacijos kiekis, bet jos pateikimo lengvumas. O tai priklauso nuo vaizdavimo būdo stereotipiškumo, nuo žymeklių bei jų vartojimo įpras-tumo laipsnio.

Realizmas yra sąlyginis dalykas, kurį lemia tam tikro laikotarpio tam tikros kultūros ar asmens vaizdavimo standartų sistema. Naujesnės, senesnės ar svetimos sistemos laikomos dirbtinėmis arba nekvalifikuotomis. Penktosios dinastijos egiptiečiui normalus ko nors vaizdavimo būdas nėra toks pat, kaip aštuonioliktojo amžiaus japonui, ir nė vienas iš jų nėra toks pat, kaip dvidešimtojo amžiaus angliui. Kiekvienas iš jų tam tikru laipsniu turi mokyti suprasti kitų stilių paveikslą. Ši sąlygiškumą užtušuoja mūsų tendencija nenurodyti atskaitos taško, kai jis yra mūsų standartai. Todėl „realizmas“ dažnai imamas vartoti kaip konkretaus stiliaus ar vaizdavimo sistemos vardas. Kaip mūsų planetoje paprastai laikome objektus nejudamais, jei jų padėtis nekinta žemės atžvilgiu, taip ir mūsų laikotarpiu bei šioje vietoje paveikslus paprastai laikome nmetaforiniais ar realistiniais, jei jie nutapyti tradiciniu⁹ europietiškuoju vaizdavimo stiliumi. Tačiau iš šitokio egocentrinio užmaršumo neturėtų plaukti išvada, kad šie (ar bet kurie kiti) objektai yra absoliučiai pastovūs ar kad tokie (ar bet kurie kiti) paveikslai absoliučiai realistiški.

Standartų poslinkiai gali vykti gana sparčiai. Pats efektyvumas, kurio kartais pasiekama protingai nutolstant nuo tradicinės vaizdavimo sistemos, neretai verčia mus bent laikinai įtvirtinti naująjį būdą kaip standartą. Tada sakome, jog menininkas pasiekęs naują realizmo laipsnį ar atradęs naujas priemones realistiniam (tarkime) šviesos bei judesio perteikimui. Tai, kas tokiu atveju įvyksta, yra kažkas panašaus į „atradimą“, jog ne žemė, o saulė yra „iš tikrųjų nejudama“. Naujojo atskaitos taško privalumai — iš dalies dėl savo naujumo — skatina iškelti jį priekin vietoj įprastinės atskaitos sistemos. Vis dėlto atsakymas į klausimą, ar objektas „iš tikrųjų nejudamas“ ir ar paveikslas realistiškas, bet kuriuo metu visiškai priklauso nuo to meto standartinės atskaitos sistemos. Realizmą lemia ne pastovus ar absoliutus santykis tarp paveikslų ir jo objekto, bet santykis tarp paveikslo panaudotos vaizdavimo sistemos ir standartinės sistemos. Žinoma, dažniausiai standartu imama tradicinė sistema; o nmetaforinė, realistinė ar natūralistinė vaizdavimo sistema yra paprasčiausiai įprastoji sistema.

Trumpai — realistinis vaizdavimas priklauso ne nuo imitavimo, iliuzijos sudarymo ar informacijos, bet nuo įtaigos. Beveik bet kuris paveikslas gali vaizduoti bet ką, t. y. bet kuriam paveiksliui ir objektui papras-

⁸ Plg. *Descartes*. *Meditations on the First Philosophy*.— N. Y., 1955.— V. I, p. 155; taip pat *Berkeley*. *Essay Towards a New Theory of Vision*.— In.: *Berkeley*. *Works on Vision*. N. Y., 1963, p. 42.

⁹ Arba konvencionaliu; tačiau „konvencionalus“ yra pavojingai daugiaprasmiškas terminas: plg. kontrastą tarp „labai konvencionalus“ (kaip „labai įprastas“) ir „itin konvencionalus“ ar „itin konvencionalizuotas“ (kaip „itin dirbtinas“).

tai egzistuoja vaizdavimo sistema, koreliacijos planas, kurių pagrindu paveikslas vaizduoja objektą¹⁰. Ar paveikslas taisyklingas šioje sistemoje, priklauso nuo to, ar tiksliai yra informacija apie objektą, gaunama interpretuojant paveikslą šioje sistemoje. Tačiau paveikslo nemetaforiškumo ar realistiškumo laipsnis priklauso nuo sistemos standartiškumo laipsnio. Jeigu vaizdavimas priklauso nuo pasirinkimo, o taisyklingumas — nuo informacijos, tai realizmas — nuo įpročio.

Mūsų blogas polinkis, nepaisant daugybės priešingų argumentų, laikyti panašumą realizmo matu yra nesunkiai paaiškinamas šiais terminais. Realizmą valdantys vaizdavimo įpročiai turi kartu tendenciją gimdyti panašumą. Kad paveikslas panašus į tikrovę, dažnai reiškia tik tai, kad jis panašus į įprastai tapomą tikrovę. Be to, tai, kas mane privers klaidingai manyti, kad priešais yra tam tikros rūšies objektas, priklauso nuo to, ką aš žinau apie tokius objektus, o tam vėl daro įtaką būdas, kuriuo esu įpratęs matyti juos vaizduojant. Panašumas bei apgaulės galimybė, toli gražu nebūdami nekintami ir nepriklausomi vaizdavimo praktikos šaltiniai bei kriterijai, yra kažkiek jos produktai <...>

9. Vaizdavimas ir aprašymas

Visą laiką pabrėžiau analogiją tarp iliustratyvaus vaizdavimo ir žodinio aprašymo, laikydamas ją ir tikslinančia, ir sugestyvia priemone. Nuoroda į objektą yra būtina jo vaizdavimo ar aprašymo sąlyga, tačiau joks panašumo laipsnis nėra būtina ar pakankama bet kurio iš jų sąlyga. Ir vaizdavimas, ir aprašymas dalyvauja formuojant pasaulį bei jį apibūdinant, jie sąveikauja ir vienas su kitu, ir su suvokimu bei pažinimu. Abu jie yra klasifikavimo būdai žymekliais, turinčiais vienetinę, distributyvią ar nulinę nuorodą. Žymekliai, nesvarbu, ar jie yra vaizduojamieji ar žodiniai, patys klasifikuojami į rūšis, o fiktyvūs žymekliai bei vaizdavimas—kaip ir aprašymas—kaip interpretuojami tokių rūšių terminais. Žymeklio taikymas bei klasifikavimas priklauso nuo sistemos, o egzistuoja daugybė alternatyvių vaizdavimo bei aprašymo sistemų.

Tokios sistemos yra įvairaus laipsnio susitarimo ir įpratimo produktai. Sistemų pasirinkimas yra laisvas, tačiau naudojamoje sistemoje klausimas, ar naujai pastebėtas objektas yra stalas ar vienaragio—paveikslas, ar jį vaizduoja tam tikras paveikslas, yra predikato „stalas“, predikato „vienaragio—paveikslas“ bei paveikslo projektabilumo* toje sis-

¹⁰ Iš tikrųjų paprastai yra daug tokių sistemų. Paveikslas, kuris vienoje (nepažįstamoje) sistemoje yra taisyklingas, bet itin nerealistiškas objekto atvaizdas, kitoje (standartinėje) sistemoje gali būti realistinis, bet itin netaisyklingas to paties objekto atvaizdas. Tik jeigu tiksliai informacija gaunama standartinėje sistemoje, paveikslas objektą vaizduos ir taisyklingai, ir realistiškai.

* Predikato projektabilumas—tai galimybė jį teisingai taikyti naujiems objektams (vert.).

temoje klausimas, kurio sprendimas tiek pat yra veikiamas tos sistemos, kiek ir pats ją veikia¹¹.

Kyla pagunda pavadinti vaizdavimo sistemą kalba; tačiau čia aš sustoju. Klausimas, kas skiria vaizduojamąsias sistemas nuo lingvistinių, reikalauja išsamios analizės. Galima pamanyti, kad realizmo kriterijus galima panaudoti ir čia — simboliai palaipsniui pereina nuo realistiškiausių atvaizdų — per tolydžio mažiau realistiškus — prie aprašų. Be abejo, tai netiesa; realizmo matas — tai įpratimas, tačiau aprašai dėl įpratimo netampa atvaizdais. Patys paprasčiausi anglų kalbos daiktavardžiai netapo paveikslais.

Pasakyti, kad vaizduojama paveikslais, o aprašoma paragrafais, reikštų ne tik dar labai ginčytiną klausimą laikyti išspręstu, bet taip pat nepastebėti fakto, kad žymėjimas paveikslu ne visada yra vaizdavimas: pvz., jeigu rekvizuoto muziejaus paveikslai karininko naudojami priešo įtvirtinimams žymėti, jie dėl to netampa šių įtvirtinimų atvaizdais. Vaizdavimui paveikslas turi funkcionuoti kaip vaizdinis simbolis, t. y. funkcionuoti tokioje sistemoje, kurioje tai, kas žymima, priklauso tik nuo vaizdinių simbolio savybių. Vaizdinės savybės gali būti apytikriai apibrėžtos laisva „rekursyviąja“ specifikacija¹². Paprasčiausias vaizdinis apibūdinimas nusako, kokios spalvos paveikslo paviršius apibrėžtoje vietoje. Kiti vaizdiniai apibūdinimai faktiškai jungia daugelį tokių elementarių savybių konjunkcijos, disjunkcijos, kvantifikacijos ir t. t. būdu. Vadinasi, vaizdiniame apibūdinime gali būti išvardytos spalvos keliuose vietose ar nurodoma, kad tam tikroje vietoje spalva priklauso tam tikram diapazonui arba kad spalvos dviejose vietose yra viena kitą papildančios ir t. t. Trumpai sakant, vaizdinis apibūdinimas daugmaž išsamiai ar daugmaž specifiškai nusako, kokios paveikslo spalvos kuriose vietose pasiskirsčiusios. O savybės, kurias teisingai priskiria paveikslui vaizdinis apibūdinimas, yra jo vaizdinės savybės.

Visa tai, deja, per daug specialu. Mūsų formulę galima nesunkiai išplėsti, tačiau jos negalima apibendrinti. Skulptūros, kurių žymėjimas priklauso nuo tokių skulptūrinių savybių, kaip forma, vaizduoja, bet žodžiai, kurių žymėjimas priklauso nuo tokių žodinių savybių, kaip raidynas, nevaizduoja. Mes dar nesame užčiuopę svarbiausio skirtumo tarp vaizdinių ir žodinių savybių, tarp nelingvistinių ir lingvistinių simbolių ar sistemų; šis skirtumas yra apskritai vaizdavimo ir aprašymo skirtumo pagrindas.

¹¹ Dėl saveikos tarp specifinio sprendinio ir bendro principo žr. mano kn. „Fact, Fiction and Forecast“ (2nd ed., Indianapolis, N. Y., 1965), p. 63—64. Galima teigti, kad klausimo dėl predikato projektabilumo sprendimas priklauso nuo atitinkamų objektų panašumų; tačiau lygiai taip pat teisingai galima teigti, kad panašumai tarp objektų priklauso nuo predikatų projektabilumo.

¹² Toliau pateikiamoji specifikacija turi daugelį trūkumų, iš jų ir nesirūpinimas trimatėje paveikslų paviršiaus prigimtimi. Tačiau, nors grubus vaizdinių ir kitokių savybių išskyrimas naudingas, čia ir vėlesniuose kontekstuose niekas labai svarbaus negrindžiama jo griežtu formulavimu.

Iki šiol dar tik esame vaizdavimą kartu su aprašymu įtraukę į žymėjimo sąvoką. Šitaip vaizdavimas buvo išgelbėtas nuo iškreiptų jo interpretacijų kaip idiosinkrazinio fizinio proceso, panašaus į veidrodinį atspindėjimą, ir buvo aiškinamas kaip sąlyginis bei kintęs simbolinis santykis. Be to, šiuo būdu vaizdavimas buvo priešpriešinamas nežymimiesiems nuorodos būdams. Kai kurie iš jų bus svarstomi tolesniuose skyriuose. Ir tik daug vėliau grįšiu prie probleminio klausimo, kaip vaizdines sistemas atskirti nuo kalbų.